

วิเคราะห์แนวทางในการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

An analysis of Prince Thammathibet's approach to composing his writings

ณัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ¹

Natawut Klaisuwan¹

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มุ่งศึกษาแนวทางการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ผลการศึกษาพบว่า แนวทางในการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีทั้งสิ้น 3 ประการ ได้แก่ (1) พระนิพนธ์ส่วนใหญ่ จะทรงแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง (2) พระนิพนธ์ทุกเรื่องทรงแต่งตามแบบวรรณคดีสมัยก่อน และ (3) ทรงประยุกต์คำประพันธ์ต้นแบบให้เป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ ทั้งนี้การแต่งพระนิพนธ์ตามวรรณคดีรุ่นเก่าของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไม่ได้ถือว่าเป็นการเลียนแบบหรือคัดลอกผลงาน แต่เป็นการแต่งตามขนบนิยมที่กวีรุ่นหลังมักนำผลงานของกวีรุ่นก่อนมากล่าวไว้ในงานด้วยความเคารพ

คำสำคัญ: แนวทาง, การแต่งพระนิพนธ์, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

Abstract

This academic article focuses on studying the writing approach of Prince Thammathibet. The results found that 3 approaches of writing were (1) notifying the reader to know that he was an author (2) following the traditional style of writing in all his writings and (3) applying the writing model into his style. Prince Thammathibet's writings in a traditional style were not a mimesis or plagiarism but it was a popular tradition that later generation poets would cite to the previous generation poets with respect.

Keywords: character, Prince Dhamatibet, writing, historical documents

บทนำ

เป็นที่ทราบกันดีสำหรับผู้ที่ใฝ่ใจศึกษาวรรณคดีว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร คือ กวีสำคัญพระองค์หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระนิพนธ์ของพระองค์เป็นที่รู้จักและจับใจผู้อ่านมาตลอดทุกยุคทุกสมัย คำต่าง ๆ ที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเลือกสรรใช้นั้น มีมธุรสซาบซึ่งหวานจับใจเกินกว่าที่กวีคนใดจะร้อยกรองได้เทียมเท่า เสมือนหนึ่งว่าอักษรทุกตัวนั้น ทรงเขียนไว้ด้วยเส้นลายลิขิตที่ฉาบซุบให้ชุ่มแช่

¹ อาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

Teacher of Thai language department Faculty of Humanities Mahamakut Buddhist University E mail : natawut.kla@mbu.ac.th

* Manuscript received April 21, 2023; revised May 26, 2023 and accepted June 27, 2023

ด้วยน้ำผึ้งอันแสนหวาน (ชนิด อยู่โพธิ์, 2505, หน้า 30) อย่างไรก็ตามกว่าที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะก้าวขึ้นสู่ความเป็นกวีเอกแห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้นั้น พระองค์ต้องฝึกฝนและเรียนรู้ขนบของการแต่งวรรณคดีมาจากกวีรุ่นก่อนอย่างมากมาย จึงทำให้ทรงมีแนวทางในการแต่งวรรณคดีเฉพาะพระองค์ ทั้งนี้ก่อนที่จะวิเคราะห์ว่าแนวทางในการแต่งวรรณคดีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีลักษณะอย่างไร ผู้เขียนขอกล่าวถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเสียก่อน เนื่องจากเห็นว่าการกล่าวถึงประเด็นดังกล่าวจะช่วยทำให้การวิเคราะห์แนวทางการแต่งวรรณคดีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาพระประวัติของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจากการทำให้การขุนหลวงหาวัด ทำให้พบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรได้รับการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมจากผู้เชี่ยวชาญในสมัยนั้น เพราะทรงปฏิบัติภารกิจในด้านนี้ตามรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระราชบิดา กล่าวคือ ทรงเป็นแม่กองในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ รื้อมณฑปที่ประดิษฐานพระมณฑปพิตรแล้วปรับปรุงใหม่ให้เป็นพระวิหาร อีกทั้งยังเป็นแม่กองซ่อมแซมพระที่นั่งวิหารสมเด็จตลอดจนบูรณะวัดพระราม (ทำให้การขุนหลวงหาวัด, 2553, หน้า 481)

นอกจากนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังได้รับการศึกษาด้านอักษรศาสตร์ เพราะปรากฏว่าทรงมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณคดีโบราณ ทั้งนี้เมื่อศึกษาพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ (1) นันทโศปนนทสูตรคำหลวง (2) พระมาลัยคำหลวง (3) กาพย์เห่เรือบทต่าง ๆ ได้แก่ เห่ชมเรือกระบวน เห่ชมปลา เห่ชมไม้ เห่ชมนก เห่สังวาส เห่ครวญ (4) กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง (5) กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และ (6) เพลงยาว ทำให้พบข้อมูลอีกว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีความสามารถ และมีความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร อย่างแตกฉาน ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์ของพระองค์ที่ปรากฏการใช้คำจากภาษาดังกล่าวมากมาย ทั้งนี้ยังทรงศึกษาวิชาฉันทลักษณ์ ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย แต่ฉันทลักษณ์ที่ทรงแต่งได้ดีที่สุด ได้แก่ กาพย์ยานี 11 และ โคลงสี่สุภาพ นอกจากนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงมีความสามารถในการอ่านทำนองเสนาะ เพราะปรากฏหลักฐานจากความตอนท้ายของกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงว่า พระองค์ทรงแนะนำให้ผู้มีความเชี่ยวชาญในการอ่านทำนองเสนาะเป็นผู้อ่านพระนิพนธ์ของพระองค์ เพื่อจะได้เกิดความไพเราะ และในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงชี้แจงว่าผู้ที่ไม่มีความสามารถด้านการอ่านทำนองเสนาะไม่ควรอ่านพระนิพนธ์ของพระองค์ เพราะจะทำให้สูญเสียความไพเราะ ดังความว่า

อักษรเรียบริ้อยถ้อย	คำเพราะ
ผู้รู้่านสารเสนาะ	เรื่อหรี
บรู่านไม่เหมาะะ	ตรงเทิ่ง ไปนา
ทำให้โคลงทั้งนี้	ชั่วช้า เสียไป
อักษรสรรค์สร้างช่าง	ชูงาน
โคลงก็เพราะเสนาะสาร	แต่งไว้

ผู้รู้่านกลอนการ
ผู้ปู้่านให้

พาชื่น ใจนา
ช้คช้องเสี่ย โคลง

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 249)

แนวทางการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

การกล่าวถึงประเด็นเรื่องการศึกษาของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ช่วยสร้างความกระจ่างชัดว่า พระองค์ทรงศึกษาในศาสตร์ใดมาบ้าง และผลจากการศึกษาในประเด็นดังกล่าว ทำให้ทราบแนวทางในการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ดังนี้

1. พระนิพนธ์ส่วนใหญ่จะทรงแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง

การแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ส่วนใหญ่จะทรงแจ้งเสมอว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง ดังที่ทรงแจ้งไว้ในวรรณกรรมประเภทคำหลวงกับวรรณกรรมประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ แต่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทเพลงยาว เนื่องจากวรรณกรรมประเภทนี้เป็นวรรณกรรมที่ปกปิดความลับของพระองค์

ความตอนต้นจากพระนิพนธ์เรื่องนั้น โทปนันทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแจ้งว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง ดังความว่า

อห้ อันว่าข้า สิริปาโล นาม ผู้ช้้อมมหาสิริบาล เมื่อในกาลบรรพช้ ครั้นน้ิวตรนิเวส
เปนกระษัตรีเพศวระรำ ทุมมิช้เปสุสชยเชษฐสุริยวิส นาม กช้ือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ
สุริยวงษ เสวยรัชชงศฤงการ วังบวรสถานมงคล คำกลเปนฝ้ายหน้า

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 115)

ทั้งนี้ความในตอนท้ายของนั้น โทปนันทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงแจ้งเอาไว้อีกครั้ง หนึ่งว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง ดังนี้

อห้ อันว่าข้า สิริปาโล ผู้ช้ือพระมหาสิริบาล กประกาศ นาวจท โดยพระนาม แต่
บุรพาทิบรรพชช ครั้นน้ิวตรนิเวสน เปนกระษัตรีเพศวระรำ ทุมมิช้เปสุสชยเชษฐ
สุริยวิส นาม ช้ือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ สุริยวงษ สติตร้ทยงศฤงการ วังบวรสถาน
มงคล คำกลเปนฝ้ายหน้า

เจ้าฟ้าธรรม ท่านแท้
ธิเบศร กุมารนาม
ไชยเชษฐ ปัญญาคาม
สุริยวงษั ชรงแต่งแกล้ง

พยายาม
บอกแจ้ง
ภีรภาพ
กล่าวเกลี้ยนน โท

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 154)

สำหรับเรื่องพระมาลัยคำหลวงและกาพย์เห่เรื่อนั้น แม้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะไม่ได้ระบุว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง แต่มีความชัดเจนว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ กล่าวคือกาพย์เห่เรื่อมีกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกเป็นภาคต่อมาซึ่งกาพย์ห่อโคลงทั้ง 2 เรื่อง ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นผู้แต่ง ดังความจากกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงว่า

เจ้าฟ้า หนุ่มน้อยราช	กุมาร
ธรรม์ ช่างกลอนการ	ยั่วแย้ม
ธิเบศร์ วราสถาน	ไชยเชษฐ
สุริยวงศ์ ทรงโคลงเต็ม	แต่งไว้วานสงวน
เจ้าฟ้า เลิศล้ำโพธิ	สมภาร
กรมขุน หลวงพญากราน	กราบเกล้า
เสนา นราบาน	ใจชื่น ชมนา
พิทักษ์ รักษาเช่า	คำด้วยใจเกษม

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 248)

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกก็เช่นเดียวกันที่มีข้อความในตอนท้ายระบุว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นผู้แต่ง ดังนี้

เจ้าฟ้า หนุ่มน้อยราช	กุมาร
ธรรม พงศ์ทรงกลอนการ	อยู่แย้ม
ธิเบศร์ วราสถาน	ไชยเชษฐ
สุริยวงศ์ ทรงโคลงเต็ม	แต่งไว้อ่านสงวน
เจ้าฟ้า เลิศล้ำโพธิ	สมภาร
กรมขุน หลวงพญากราน	กราบเกล้า
เสนา นราบาล	ใจชื่น ชมนา
พิทักษ์ รักษาเช่า	คำด้วยใจเกษม

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 297)

สำหรับเรื่องพระมาลัยคำหลวง แม้จะไม่มีการระบุพระนามของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไว้ในตัวบทพระนิพนธ์ แต่หนังสือวรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3 บอกไว้ว่า ต้นฉบับสมุดไทยเล่มหนึ่งมีโคลงอ้างถึงผู้แต่งพระมาลัยคำหลวงว่า คือ *กรมพระราชวัง* ทั้งนี้กรมพระราชวังในสมัยอยุธยาตอนปลายที่เป็นกวีก็มีอยู่เพียงพระองค์เดียว คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ดังนั้นจึงเป็นที่แน่ใจได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งพระมาลัยคำหลวง โดยโคลงดังกล่าวมีเนื้อความ ดังนี้

สมุคมาลัยเลิศล้ำ	ลิลิต
กรมพระราชวังคิด	ว่าไว้
จบเสร็จเรื่องราวประคิษฐ์	(ประดับ) แต่ง
เพราะพร้าทำยากได้	(แจ่มแจ้ง?) ใจจริง

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 187)

2. พระนิพนธ์ทุกเรื่องทรงแต่งตามแบบวรรณคดีสมัยก่อน

จากการศึกษาพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร โดยการนำไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีที่แต่งขึ้นก่อนพระนิพนธ์พบว่า พระนิพนธ์ส่วนใหญ่โดยเฉพาะพระนิพนธ์ประเภทคำหลวงกับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือจะแต่งตามแบบวรรณคดีสมัยก่อน ทั้งนี้จากการศึกษาพระนิพนธ์ประเภทเพลงยาวกลับไม่เห็นความชัดเจน เมื่อพิจารณาพระนิพนธ์นั้น โทปนนทสูตรคำหลวงทำให้ทราบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ตามแนวทางการแต่งมหาดิคำหลวง กล่าวคือ มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และยังมีลักษณะการแต่งร่วมกันบางประการ ดังที่อรอนงค์ พัดพาดิ (2521, หน้า 29) กล่าวไว้ ดังนี้

1. ยกคาถาบาลีขึ้นก่อน จากนั้นจึงแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทย ดังตัวอย่างจากมหาดิคำหลวง

อดีต ภิกขเว สิริวิภูเชฐ เขตตุตตรนคเร ลิวิมหาราชา นาม รชช การนุโต ดูกรพงษ
พวกภิกษุ ในกาลอันภกลับไป อันว่าพระภูวไนยนารถชื่อสิพิราชราชา เสวยยมหามไหสวรรย
อันอนรรคมพิเศษ ในเมืองเชตุคร อันมีในนิกรสิพิราษฏรนั้นน

(กรมศิลปากร, 2540, หน้า 37-38)

นั้น โทปนนทสูตรคำหลวงก็ใช้วิธีการแต่งอย่างเดียวกับมหาดิคำหลวง กล่าวคือ ยกคาถาบาลีขึ้นก่อน แล้วจึงแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทย ดังตัวอย่าง

ทกขินนาสาโสเตน ปวิสิตวา วมนาสาโสเตน นิภขมิ อันว่าพระมหาโมคคัลลา เข้าไป
โดยช่องนาสาฝ่ายทักษิณ แห่งพระณินดินทรราชา กออกมาโดยช่องนาสิกฝ่ายเฉวียงแล

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 142)

2. มหาดิคำหลวงกับนั้น โทปนนทสูตรคำหลวง ใช้ภาษายากและโบราณเหมือนกัน ทั้งยังนิยมคำศัพท์ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตแผลง ภาษาเขมร และภาษาไทยโบราณ ทำให้คำหลวงทั้งสองเล่มมีบรรยากาศเคร่งขริมแบบโบราณ และอ่านเข้าใจยาก

3. เรียกชื่อวาทะคำหลวงเหมือนกัน

นอกจากนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ยังทรงกล่าวเปรียบเทียบระยะเวลาในการแต่งคำหลวงทั้ง 2 เรื่องเอาไว้ในตอนท้ายของนันทโพนันทสูตรคำหลวง จึงเป็นสิ่งยืนยันได้ว่ามหาชาติคำหลวงเป็นต้นแบบในการแต่งนันทโพนันทสูตรคำหลวง ดังความว่า

เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ 844 ศก แต่นัน โทปนันทสูตร
คำหลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ 1098 ศก ว่างกันอยู่ถึง 254 ปี

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 154)

สำหรับเรื่องพระมัลลย์คำหลวง เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีเรื่องลิลิตจันทกินนรชาดก ที่แต่งขึ้นก่อนเรื่องพระมัลลย์คำหลวง (ลิลิตจันทกินนรชาดก แต่งเมื่อ พ.ศ. 2227 ส่วนพระมัลลย์คำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2280) ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งพระมัลลย์คำหลวงตามวรรณคดีเรื่องดังกล่าว โดยจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังนี้

1. บทขึ้นต้นมีลักษณะการใช้คำคล้ายกัน ดังนี้

ลิลิตจันทกินนรชาดก

นโม อันว่ากฤษณากฤษณชาติ ทศนัขประคิษฐ
สิริตมา เม แห่งข้า จักเจริญผล อตุล ของจคงค
เมืองนิตยเสจร

(กรมศิลปากร, 2557, หน้า 25)

พระมัลลย์คำหลวง

นโม อันว่ากฤษณากฤษณชาติวา มม แห่งข้า
ผู้ภักดี อตุล ของจมีเมืองนิตย

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 161)

2. เมื่อจบประณามบทในแต่ละตอน ทั้งลิลิตจันทกินนรชาดกกับพระมัลลย์คำหลวง จะปิดท้ายด้วยโคลงสี่สุภาพ และจะเห็นได้ว่ามีลักษณะการใช้คำ ตลอดจนการบรรยายความที่คล้ายกัน ดังนี้

ลิลิตจันทกินนรชาดก

จะนิพนธ์เรื่องนี้ โดยอรรถ
ตามพระทศพลตรีส เทียบไว้
จันทกินนรจรัส เรื่องโรจ
กลอนกล่าวลิลิตให้ อ่านอ้างเจริญผล

(กรมศิลปากร, 2557, หน้า 27)

พระมัลลย์คำหลวง

จบเสรีจอกวิาทไหว้ วันทา
พระรัตนไตรยา ยิ่งไซรั
จักแกลงแห่งเถรา ภริภาพ
พระมัลลย์เทพไว้ อ่านอ้างเป็นผล

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 163)

3. การใช้คำและบรรยายความในส่วนของกรอกรวัน เวลา ที่แต่ง มีลักษณะคล้ายกัน ดังนี้

ลิลิตจันทกินรชาดก		พระมัลลย์คำหลวง	
เสร็จพุทธศักราชหลวง	สองพัน	เมื่อเสร็จศักราชได้	สองพัน
สองร้อยผู้สืบเจดสรรพ	เศษเหล่า	สองร้อยแปดสิบสรรค์	เศษเหล่า
สิบเดือนสิบหกวัน	สุขปักข	สิบเบ็ดเดือนหกวัน	พฤหัส
สุกรวารพคุณมาสเข้า	นาคพื้นขบปี	เดือนห้าแรมเจ็ดเข้า	เขตข้างปีมะเมีย
(กรมศิลปากร, 2557, หน้า 51)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 187)	

เมื่อพิจารณาพระนิพนธ์กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกจะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ ตามแนวทางการแต่งโคลงทวาทศมาส โดยพรรณนาคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามเดือนต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่เดือนห้าไปจนถึงเดือนสี่ ดังนี้

1. พรรณนาเดือนห้า

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
ฤดูเดือนเจดรร้อน	ทรวงธร	เดือนห้าอำรูปล้ำ	โหมฉาย
ทุกย่ำยาม โครดวง	ควนน้อย	การออกสนามเหลือหลาย	หลากเหล่น
จำระจำเรอร	อรนิต หายแม่	สงกรานต์การบุญผาย	ตามพี
อินทรแลพรหมยมป้อม	ไปคืน	พระพุทธรูปฤาเว็น	แต่งเข้าบิณฑก้วย
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 688)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 271)	

2. พรรณนาเดือนหก

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
ฤดูไพศายสร้อย	ฝนสวรรค์	เดือนหกตกครันครัน	ฝนสวรรค์
คิดสุมาลย์มาไลย	แหล่งน้อย	พิชิจรดนังคัล	ก่อเกล้า
ฤดูฤดีครรรค์	รมยศ	แรกนาจอมไอสวรรค์	กรุงเทพ
เจ็บกระอุแทบท้อ	ที่ขวันสเดือนนาง	พีแลบเห็นเจ้า	เปล้าแล้วใจหาย
กระหนฟ้าร้องกระ	โหยหา สวาดีนา	(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 271)	
คลด่วนเจ็บแตกกลาง	ขาดขว้า		
แซ่ไขข่าวไถนา	ถั่น มานา		
อกระแหงแล้งน้ำ	เนตรนอง		
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 692)			

3. พรรณนาเดือนเจ็ด

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก
เดือนเจ็ดจรหล้าฟ้า	เพื่อนฟอน สวาดีนา	ไม่มีบทพรรณนาคร่ำครวญในเดือนนี้
เจียรจากนุชแคยรร	หย่อนไฉ่	
ราตรีสงัดคนอน	เสียงน่ง แล้วแฮ	
เรียมนิราศได้	โตรคตรอม	
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 695)		

4. พรรณนาเดือนแปด

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
พรรษาสโรชฟ้า	ไขธาร ท่อแฮ	เดือนแปดพุทธรูปเข้า	พระวษา
เกรศกัณฑ์นครงสุวรรณ	ป่าวหล้า	ทวยกมีศรีทธา	ต่างเต้า
สรรเพชญ์ยังยลญาณ	พระสั่ง สอนแฮ	โถมงามตามเรียมคลา	นบนอบ
แย้มนิยมถ้วนหน้า	เริ่มเรื่องทำกรรม	เมียงหมีสีฟันเข้า	รูปน้อมเทียนถวาย
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 696)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 272)	

5. พรรณนาเดือนเก้า

โคลงทวาทศมาส	กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก
ไม่มีบทพรรณนาคร่ำครวญในเดือนนี้	ไม่มีบทพรรณนาคร่ำครวญในเดือนนี้

6. พรรณนาเดือนสิบ

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
เดือนภรรบาทศารทกล้อย	คืนไกล	ภัทรบาทคลมาศแล้ว	สงสาร
เชิญบิตรมารดา	พร้าพร้อง	สารทพีธีโบราณ	ห่อนวิน
ถวาคิดจำหน่ายใน	บัวบาท พระนา	ช่างม้าอำสระสนาน	วรรณรูป
แลบเห็นน้องน่อง	เมื่อใด	เขาผัดพานไถ่เหล่น	ไปได้เห็นอร
ช่างือคือเคชแห่ง	หริรงค์	(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 272)	
รักษ์เลวอาไลย	มีคม้วย		
บำบวงสุดาวงษ์	หริราช		
นานขบเดือนสิบสรวัย	โศคหาย		
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 701)			

7. พรรณนาเดือนสิบเอ็ด

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
พาดแขไขแข่งแย้ม	ตรูตรัส	อาสุชคตมาศแคว้น	กรุงไกร
อาสุชคตเดือนเคย	แนบน้อง	เรือกิ่งพระพรหมไทย	ขึ้นสู่
ฤมานิรารัตน	ชายศ	กิ่งไกรสรจักรไคล	เทียบท่า
สบประชาชนชร้อง	คล่ำสินธุ์	ทองอร่ามงามแข่งชู	พินิจคนเดียว
มาสาเสาวเลขน้ำ	นองใน	(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 272)	
ฝั่งนทีธารถวิล	แก่แก้ว		
นาเวศประภาไสว	ขับแข่ง กันนา		
ไอ้อนุชน้องแคล้ว	คลาศกุ		
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 703)			

8. พรรณนาเดือนสิบสอง

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
กรรตึกเดือนตั้งแต่ง	โคมถวาย	กติกมาศถ้อง	แถวโคม
ทุกท่วยหญิงชายแสวง	ล่องเหล่น	แสงสว่างแลลอยโทยม	ผ่องแผ้ว
ขับซอปีแคนหลาย	เพลงพาทย์	อยุธยาเปรียบแสงโสม	ใสส่อง
ตั้งตั้งนิ้วนิ้วเด่น	ร่อนรำ	ชมชื่นวันทาแล้ว	นึมน้องฤาเห็น
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 706)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 273)	

9. พรรณนาเดือนอ้าย

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
ฤดูดูว่าวคว้าง	กลางหา	มฤคเคียรคตมาศกล้า	ลมแรง
เห็นว่าหว่างอกปโลม	ว่าวขึ้น	ว่าวว่าวพิริแสดง	แหล่งหล้า
สายทรวงปั่นอกทาว	ทรวงพี	เรียกชื่อพิริแขลง	โดยที่
เห็นละลักชักพิน	พินแด	สาวส่งขึ้นลอยฟ้า	ร้ายร้องคนึงสาว
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 710)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 273)	

10. พรรณนาเดือนยี่

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
บุษยามิเชกสร้อย	ศรีสวัสดิ์	บุศมาศตามพี่ด้วย	เดือนฉาย
รัตนสุคาเดียวกลาง	กล่อมเกลี้ยง	อร่ามพี่รั่มพรายกาย	ดวงหน้า
บยลยพาพัท	เพาพี่เดียวแม่	คิร่าปาวายสบาย	คูเลิศ
เสนาะดินฟ้าเหงี้ย	เงียบคาย	พิธีท่านผ่านฟ้า	ครอบแก้วนแคนดิน
ทวิมุขทวิชาติเข้า	ถวยพร		(กรมศิลปากร, 2545, หน้า 273)
โอมอ่านอาคมถวย	เชกสร้อย		
ถวยสังข์ชลาธร	นรนิศย์		
พานทำนุกทุกซ้อง	แห่หลาย		
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 712)			

11. พรรณนาเดือนสาม

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
คิดพาลพาโพษฝ่าย	ลองใด	มาฆมาศอาจเปล่งถ้อย	เรียมแคลง
ถอนถอดเททรวงกรรม	ก่องใหม่	ชานย์เทาะห้พิธีแสดง	บอกเบื่อง
ฤดูส่งพระไพบ	สพรราช มาแม่	เผาเข้าเจ้าเคยแฝง	พงศ์พวก
ยังไปเห็นนุชให้	พี่ให้เอกา	โนนาศุรยราตรเยื้อง	ย่างหน้าเอ็นดู
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 719)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 273)	

12. พรรณนาเดือนสี่

โคลงทวาทศมาส		กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก	
ฤดูเดือนสี่ซัน	มาดล แม่ฮา	การบุญผคุณมาศน้อง	นารี
ตรุษโตรดเรียมแคยัน	คำวคิน	ขาวสุดผุดผาคดี	ส่องแก้ว
ทินกรจ่ารสบน	บังเมฆ	ชำระสระสรงสี	พุทธรูป
อกแผ่นผอมตรอมหวัน	หว่าแด	ผงเผ่าเท่าหมดแล้ว	แต่งเข้าบิณฑกถวย
(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 721)		(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 274)	

นอกจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศระจะพรรณนาคำครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามแนวทางการแต่งโคลงทวาทศมาสแล้ว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศระยังแสดงความมั่นใจในตนเองเช่นเดียวกับพระเขยวราช กวีผู้แต่งโคลงทวาทศมาส โดยกล่าวเชิญชวนให้นักปราชญ์สามารถแก้ไขพระนิพนธ์ของพระองค์ได้ หากเห็นว่าไม่เหมาะสม ดังนี้

โคลงทวาทศมาส

บทใดบอ่องแท้	โดยอรรถ กวี
เชษฐกวีวานสรรค์	เยกสร้อง
จงเป็นมไหสวดี	ดิเรก
บทลึงใดขัดข้อง	อ่านซ้ำยาไจน

(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 730)

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

กลกลอนบวรเกลี้ยง	คำแขง กวี
นักปราชญ์ฉลาดวางแผน	เปลี่ยนให้
กลอนเกินเงินคำแกลง	ขัดข้อง
วานเพิ่มเติมลงไว้	อยู่ยืนหญิงชาย

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 279)

เมื่อพิจารณารูปแบบคำประพันธ์ที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรใช้แต่งพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลง และกาพย์เห่เรือแล้ว จะเห็นได้ว่าทรงนำแนวทางในการแต่งมาจากกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ กวีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาเป็นต้นแบบในการแต่ง ทั้งนี้แม้ว่าจะปรากฏฉันทลักษณ์ของ กาพย์ห่อโคลงในจินดามณี แต่กาพย์ห่อโคลงในจินดามณีก็ไม่ได้เป็นต้นแบบในการแต่งกาพย์ห่อโคลง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เพราะจากการพิจารณาฉันทลักษณ์ของกาพย์ห่อโคลงในจินดามณีจะเห็นได้ว่าเป็นกาพย์ห่อโคลงในสมัยแรกเริ่มที่ยังไม่เน้นสัมผัสในประเภทสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ อย่างแพรวพราวเหมือนกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ โดยกาพย์ห่อโคลงที่ปรากฏในจินดามณี มีรูปลักษณ์ ดังนี้

ข้างเผือกคั่นปลายพั่ง	อิกสมวังนิยมกฤษกร
ม้าคั่นคั้งไกรสร	สิงสีหาราชอาจสงคราม
๑ ข้างคั่นเผือกปลายพั่ง	กาพย์ ๑
๑ ข้างคั่นคั้งไกรสร	โคลง ๑
๒ อิกสมวังนิยมกฤษกร	กาพย์ ๒
๒ อิกปลายปราบไฟรี ราชได้	โคลง ๒
๓ ม้าคั่นคั้งไกรสร	กาพย์ ๓
๓ ม้าคั่นคั้งคั้งศรี สีหาราช	โคลง ๓
๔ สิงสีหาราชอาจสงคราม	กาพย์ ๔
๔ สิงสีอิกอาจให้ ปราบด้วยชานาญ	โคลง ๔

(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 474)

เมื่อนำฉันทลักษณ์ของกาพย์ห่อโคลงในจินดามณี มาจัดเรียงตามฉันทลักษณ์ของกาพย์ห่อโคลง ปัจจุบัน และเปรียบเทียบกับกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ จะเห็นได้ว่ากาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีลักษณะคล้ายกับกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถมากกว่า เนื่องจากมีการเน้นสัมผัสในประเภทสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะอย่างแพรวพราว ทั้งในส่วนของกาพย์และโคลง

กาพย์ห่อโคลงในจินดามณี

ข้างเผือกต้นพลายพัง อิกสมวังนิยมกุญชร
 ม้าคันดั่งไกรสร ลิงสีหราชอาจสงคราม
 ช้างจีนั่งพังล่า กิริณี
 อิกพลายปราบไฟรี ราชได้
 ม้าที่นั่งดั่งศรี สีหราช
สิ่งสักอีกอาจให้ ปราบด้วยชำนาญ

(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 474)

กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ

หญิงชายหลายลำซ้อง มามีก็้องถ้องแฉวงทาง
 ฝูงบัวสาวสำอาง รางซางแกลิ่งแต่งดูงาม
 หญิงชายหลายลำซ้อง โนน
 ฝูงบัวสาวสรवलเส ย้วยม
 ดูงานผ่าน โลก ศวรรราช
 แต่งแ่งแพร่พรายพริ้ม ปรึบพร้อมพุมมา

(กรมศิลปากร, 2545ก, หน้า 669)

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นเห็นได้ชัดเจนว่า กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถมีการเน้นสัมผัสในประเภทสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ทั้งในกาพย์และโคลงมากกว่ากาพย์ห่อโคลงในจินดามณี กล่าวคือ เน้นสัมผัสในประเภทสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะทุกวรรค ซึ่งกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็เน้นสัมผัสในประเภทสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะทุกวรรคเช่นเดียวกัน ดังนี้

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

ยุงทองย่องเยื้องย่าง	รำรางซางซ่างฟายหาง
ปากหงอนอ่อนสำอาง	ซ่างรำเล่นต้นตามกัน
ยุงทองย่องย่างเยื้อง	รำลวง
รายร้ายฟ้ายเฟื่องหาง	เฉิดหน้า
ปากหงอนอ่อนสำอาง	ลายเลิศ
รำเล่นต้นงามหง่า	ปีกป้องเปนเพลง

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 230)

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

เดือนสี่พิชิตรุษ	เจ้างามสุดสุดผาดดี
ชำระพระชินศรี	หมดผงเฝ้าเข้าบิณฑ์ถวาย
การบุญผคุณมาศน้อง	นารี
ขาวสุดสุดผาดดี	ส่องแก้ว
ชำระสระสรงสี	พุทธรูป
ผงเฝ้าเท่าหมดแล้ว	แต่งเข้าบิณฑ์ถวาย

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 274)

3. ทรงประยุกต์คำประพันธ์ต้นแบบให้เป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์

จากการศึกษาพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ จะเห็นได้ว่า แม้จะทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ตามรูปแบบกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงนำกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถมาประยุกต์ใหม่เป็นกาพย์เห่เรือ โดยขึ้นต้นด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท แล้วตามด้วยกาพย์ยานี 11 กีบที่ก็ได้ไปจนจบความ ทั้งนี้ความในกาพย์ยานี 11 บทแรก จะต้องสอดคล้องกับความในโคลงสี่สุภาพ ดังนี้

ปางเสด็จประเวศด้าว	ชลาลัย
ทรงรัตนพิमानชัย	กึ่งแก้ว
พริ้งพร้อมพวงพลไกร	แห่นแห่
เรือกระบวนต้นแพรว	เพริศพริ้งพายทอง
พระเสด็จโดยแดนชล	ทรงเรือต้นงามเลิศฉาย
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย	พายอ่อนหยับจับงามงอน
นาวาแน่นเป็นขนัด	ล้วนรูปสัตว์แสนยาก
เรือริ้วทิวธงสลอน	สาครลั่นครื้นครื้นฟอง
เรือครุฑยุคนาคหัว	ลิวลอยมาพำผืนผยอง
พลพายกรายพายทอง	ร้องโห่เห่ไอ้เห่หมา
สรमुखมุขสีดำน	เพียงพิมานผ่านเมฆา
ม่านกรองทองรงนา	หลังคาแดงแย้มมังกร
สมรรถชัยไกรกาบแก้ว	แสงแวววิบจับสาคร
เรียบเรียงเคียงคู่จร	คังร้อนฟ้ามาแดนดิน
สุวรรณหงส์ทรงภู่ห้อย	งอนชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ลินลาศเลื่อนเดือนตาชม
เรือชัยไว้อ่องวิ้ง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าร่าระดม	ห่มท่ายเย็นเดินคู่กัน

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 201)

การประยุกต์กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ มาเป็นกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนี้ เป็นที่ถูกใจของกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะปรากฏว่ากวีในสมัยรัตนโกสินทร์หลายท่าน เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ฯลฯ ต่างแต่งกาพย์เห่เรือ

ตามแบบเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทั้งสิ้น นอกจากนี้ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ยังมีคำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรในการสรรคำที่มีเสียงสระอูมาแต่งให้ได้ใจความ ดังจะเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างหนูกับงู ความว่า

คุณผู้รุ่ง	งูศผู้หนูงู
หนูงูผู้ค้อยู่	รูปร่างหนุมู
คองผู้ค้อยู่	พรพ
หนูงูผู้รุ่ง	ศผู้
งูผู้หนูงู	งอยู่
หนูงูผู้รุ่ง	รูปผู้มู

(กรมศิลปากร, 2545ข, หน้า 232)

บทสรุป

การวิเคราะห์แนวทางการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทำให้ทราบถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์หลายประการ ดังนี้

1. จากการศึกษาพระนิพนธ์ประเภทคำหลวง พระนิพนธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ พระนิพนธ์ประเภทเพลงยาว รวมถึงการศึกษาพระประวัติของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจากคำให้การขุนหลวงหาวัด ทำให้ทราบว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีความรู้หลายแขนง เนื่องจากทรงศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับชนชั้นปกครองในสมัยนั้น เช่น ศาสตร์ด้านสถาปัตยกรรม วรรณกรรม พุทธศาสนา อักษรศาสตร์ ซึ่งศาสตร์ต่าง ๆ ที่ทรงศึกษานี้ มีส่วนช่วยในการแต่งวรรณคดีของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

2. ผลการศึกษาเรื่องแนวทางการแต่งพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีแนวทางในการแต่งพระนิพนธ์ 3 ประการ คือ (1) พระนิพนธ์ส่วนใหญ่จะทรงแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่าพระองค์เป็นผู้แต่ง ดังปรากฏในพระนิพนธ์ประเภทคำหลวง และพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ แต่ไม่ปรากฏในพระนิพนธ์ประเภทเพลงยาว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระนิพนธ์ประเภทเพลงยาวเป็นเรื่องที่ปกปิดความลับของพระองค์ (2) พระนิพนธ์ทุกเรื่องทรงแต่งตามแบบวรรณคดีสมัยก่อน ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากพระนิพนธ์เรื่องพระมาลัยคำหลวงที่มีลักษณะการใช้คำ รวมถึงการบรรยายความตามแบบวรรณคดี เรื่องลิลิตจันทกินรชาดก นอกจากนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกตามแบบโคลงทวาทสมาส โดยทรงดำเนินเนื้อความด้วยการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักเป็นเดือน ๆ ไป ตั้งแต่เดือนห้าจนถึงเดือนสี่ นอกจากนี้ยังทรงนำรูปแบบกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ มาแต่งกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก (3) ทรงประยุกต์คำประพันธ์ต้นแบบให้เป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ โดยทรงประยุกต์กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ มาเป็นกาพย์เห่เรือของพระองค์ ทั้งนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงแต่งกาพย์ห่อโคลงบทหนึ่งในลักษณะของการเล่นเสียงสระอู

ทั้งบท อันแสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ ดังที่ปรากฏในภาพย่อโคลงประพาสธารทองแดงตอน หนูสู้กับงู

3. แม้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะแต่งวรรณคดีตามแบบอย่างของกวีรุ่นก่อน แต่ก็ไม่ได้ถือว่าเป็นการคัดลอก ผลงาน เพราะถือเป็นการแต่งตามขนบที่มีมาแต่โบราณ โดยกวีรุ่นหลังนิยมนำผลงานของกวีรุ่นก่อน มาใช้ในงานประพันธ์ของตนเพราะเคารพในภูมิปัญญา (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ม.ป.ป. หน้า 13) ดังนั้นการที่ พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีลักษณะเหมือนกับวรรณคดีในสมัยก่อน จึงไม่ได้ถือว่าเป็นการเลียนแบบ หรือการขโมยความคิด หากแต่เป็นการตั้งใจแต่งตามวรรณคดีต้นแบบเพราะชื่นชมผลงานของกวีนั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กรมศิลปากร. (2545ก). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กรมศิลปากร. (2545ข). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กรมศิลปากร. (2557). *ลิลิตจันทกนิร จันทกนิรคำฉันท์ จันทกนิรคำกลอน*. กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด.

คำให้การขุนหลวงหาวัด. (2553). ใน *ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

ชนิด อยู่โพธิ์. (2505). *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติและพระนิพนธ์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (ม.ป.ป.). *วรรณคดีวิจักษณ์*. ม.ป.ท. (เอกสารอัดสำเนา).

อรอนงค์ พัดพาดิ. (2521). *พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.